

Mehmet DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.

Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırıkkale-TÜRKİYE
Kırıkkale University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Kırıkkale-TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-2415-9211

mdogan3@yahoo.com

IV. Murad Zamanında Tımar Sisteminde Reform ve İhya Çabaları¹

Öz

Osmanlı tımar sistemi; devletin malî, sosyo-ekonomik, zirâî, idarî ve askerî organizasyonlarının temelini oluşturur. Bu yüzden de devletin iki ana kurumundan biridir, diğeri ise kul sistemidir. XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren değişen şartlar -savaşların uzun sürmesi, ateşli silahların gelişimi, sosyo-ekonomik, idarî bazı uygulamalar- tımar sisteminde problemlerin çıkmasına sebep olmuştur. Osmanlı taşra idaresinin ve kırsal organizasyonun temeli olan bu müessese de değişen şartlardan oldukça etkilenmiştir. Sürekli savaşlar sebebiyle elde hazır asker bulundurmamak, merkezî kuvvetlerin (kapıkulu) sayısının artırılmasını mecburî hale getirmiştir. Bu durum, askerlerin düzenli talimi ve sürekli bir arada bulunmasını gerektiriyordu. Tımarlılar ise sefer sona erince dirliklerinin bulunduğu bölgeye gitmek zorundadır. Tımarlı sipahiler, klasik dönemin savaşçılarıydı. Diğer yandan enflasyon da tımar sahiplerinin gelirlerinin azalmasını nedenleri arasındaydı. Bu ifade ettiğimiz şartlar, onları olumsuz yönde etkiledi. Bu sebeple IV. Murad zamanında tımar sistemindeki aksaklıkların giderilmesi hususunda bir çaba sarf edildiği ve bunun için padişahın ülke genelinde bir tımar ve zeamet yoklaması yaptırıldığı görülmektedir. IV. Murad'ın tımar sistemi ile ilgili yaptığı düzenleme, özellikle idarî ve askerî amaca yöneliktir. Yoklama da ilk hedef, Abaza Mehmed Paşa'nın başını çektiği taşrada ortaya çıkan isyanların tekrarlanmasını önlemek ve ikincisi de Bağdad üzerine yeni bir sefer düzenleyerek Osmanlı ordusunu güçlendirmektir. Kısacası bu reformun amacı, taşradaki karışıklığı düzeltmek ve Bağdad'ı geri almaktır. Nitekim IV. Murad'ın bizzat komuta ettiği ordu Bağdad'ın Osmanlılar tarafından yeniden alınmasını sağladı. Böylelikle ilk olumlu sonuç alındı.

Anahtar Kelimeler: IV. Murad, Tımar Sistemi, Yoklama, Reform.

Reform and Revival Efforts in the Tımar System during the Period of Murad IV

Abstract

The Ottoman tımar system is the basis of the financial, socio-economic, agricultural, administrative and military organizations of the state. Therefore, it is one of the two main institutions of the state; the other is the slave/servant system. Changing conditions since the last quarter of the sixteenth century-the long duration of wars, the development of firearms, socio-economic, and some administrative practices-have caused problems in the tımar system. This institution, which was the foundation of the Ottoman provincial administration and rural organization, was also affected dramatically by these changing conditions. Due to constant wars, having soldiers ready for the battle is a main reason to increase the number of central forces (kapıkulu). This situation requires regular military training and permanent readiness of the army. Timariotes, on the other hand, must go to the area where their tımar is located when the campaign ends. Timariotes were warriors of the classical period. Inflation, on the other hand, was among the reasons why the income of tımar owners decreased. These circumstances have negatively affected them. For this reason, we can see that Murad IV made an effort to eliminate the failures in the tımar system, and for this purpose in the reign of him, the Sultan conducted a tımar and zeamet survey throughout the country. The purpose of Murad IV's arrangement was towards the administrative and military aspects of the tımar system. The first goal was to prevent the repeat of the uprisings in the provinces led by Abaza Mehmed Pasha, and the second was to strengthen the Ottoman army by organizing a new expedition to Baghdad. In short, the purpose of this reform was to correct the confusion in the province and reclaim Baghdad. In fact, Baghdad was re-taken by the Ottomans. Thus, the first positive result was obtained.

Keywords: Murad IV, Tımar System, Survey, Reform.

¹ Makale, yazarın Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda 2006 yılında kabul edilen "Ankara Sancağı'nda Tımar Sisteminin Dönüşümü" başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde tımarlı sipahiler tasarruf ettikleri tımar karşılığında çağrıldıkları seferlere katılmak zorundaydı. Tımarlı sipahilerin savaşa katılıp katılmadıkları sefer esnasında yapılan yoklamalar ile anlaşılırdı. Bu, sefer esnasında yapılan ve en bilinen yoklama biçimiydi. Usul şöyle işlemekteydi; Tımarlarının bulunduğu sancaklara göre üstleri veya bu işle görevlendirilen birileri tarafından yapılan yoklama sonucunda seferde bulunan tımar sahiplerinin adları defterlere kaydedilirdi. Birkaç varaktan oluşan bu defterlerin sonunda yoklamayı yapan kişinin mührü olurdu. Defterin başında ise defterin hazırlanış sebebi ve yoklamanın yapılış şekli izah edilirdi. Sancaklara göre hazırlanan yoklamalar bir araya getirilerek, o sefere katılan bütün sipahilerin isimlerini içeren ana yoklama defteri meydana getirilirdi. Bu defterlerde önce zeâmet sahipleri, daha sonra ise o bölgenin tımarlıları yazılırdı. Tımarlı sipahiler, isimleri, tımarlarının kılıç kısmını oluşturan köylerin (karye) adı ve genelde hasılları ile kaydedilirdi. Her sancağın veya tımarlı sipahi kayıtlarının sonunda toplam sayıları yer alırdı. Sefer sırasında başka bir işle görevlendirilen sipahiler ayrı bir başlık altında zikredilirdi. Bu defterler bir bölgede mevcut bütün tımarlıları kapsamazdı. Sadece sefere gitmekle mükellef olanlardan askerî harekâta dâhil olanları kapsardı. Bir bölgedeki tımarlı sipahilerin bir kısmı o bölgenin güvenliğini sağlamak üzere bırakılırdı. Ayrıca tımar tasarruf eden kâtip, şâkird, müteferrika ve çavuş gibi merkezdeki görevliler, taşra kâtip ve çavuşları, çerisürücüleri tımarlarının bulunduğu sancaklardaki diğer tımar sahipleri ile birlikte yoklanmazlardı. Bunlar görev yaptıkları zümre ile beraber, tımarlarının bulunduğu eyaletlere göre yoklanarak ayrı başlık halinde kaydedilirdi (Afyoncu, 1997: 37; Mete, 1999: 192-194 ve 209-214). Bunun haricinde tımar sistemine çeki düzen vermek üzere gerçekleştirilen genel teftişler neticesinde yapılan yoklamalar da vardı. XVII. yüzyılın ilk yarısında ilki 1618-20, ikincisi 1632-34 yıllarında olmak üzere iki genel yoklama yapılmıştır (Howard, 1987: 157-158). İşte bu ikinci yoklama, IV. Murad zamanında yapılan ve daha geniş çapta olanıdır. Tımar sahipleri belirli yerlerde görevli paşalar tarafından toplanıp teftiş edilmiş, sahipleri tek tek belirlenmiş ve beratları yenilenmiştir. Tartışmalı tımarlar gözden geçirilmiş, ihtilaflar sonuca bağlanmış ve mahlûl tımarlar belirlenmiştir (Howard, 1987: 193-242).

Tımar sisteminin işleyişi bakımından yoklamalar büyük öneme sahiptir. Göreve gelmeyen tımarlı sipahiler yapılan yoklamalar sonucunda tespit edilerek tımarları ellerinden alınarak bir başkasına tevcih edilirdi. Ordu ile sefere giden asker sayısının düşmemesi için tımarların devamlı kontrol edilmesi gerekliydi. Ayn Ali Efendi (1609: 66-67) tımar sistemindeki bozulmanın sebeplerinden biri olarak kendi zamanından önce seferlerde yoklamaların düzenli yapılmamasını gösterir. Kendisinin buna dikkat etmeye başladığını ve bu defterlerin ciltli olarak defterhânedeye saklandığını ifade etmektedir.

Yoklamaya Giden Sürece Dair

Birçok siyasi, ekonomik, sosyal sebepten dolayı XVII. yüzyılda artık Osmanlı Devleti, eski XVI. yüzyıldaki devlet değildi. Devletin XVI. yüzyıl sonlarından itibaren içinde bulunduğu sarsıntıların gittikçe artması, Anadolu'da, İstanbul'da meydana gelen olaylar, devlet kurumlarındaki problemler karşısında durumu anlamaya ve açıklamaya çalışan, çareler önermeye gayret eden gözlemcileri ortaya çıkarıyordu. Tarihçi, ulema, bürokrat vs. kökenli olan bu gözlemciler (Osmanlı nasihatname yazarlar), genellikle *değişme ve bozulmanın* ilk emarelerini Kanuni devrinde gördüklerini ifade etmelerine rağmen ilk bozuklukların ortaya çıkışının III. Murad (1574-1595) zamanında olduğunu söylemek mümkündür.² Gerilemeden söz eden yazarlar bunu, kanun ve nizamlar hiçe sayılarak çoğalan müesseselerdeki aksaklıklara yormuşlardır. Onlara göre; ancak *Altın Çağ*'daki kurumlara dönüldüğü zaman, yani merkezde padişahın mutlak hâkimiyeti, önemli askerî görevlerin

² Bu hususta en çok tekrarlanan olay, III. Murad zamanında sünnet düğünü esnasında beğenilen oyuncuların Yeniçeri Ocağı'na kanunlara aykırı bir şekilde alınmalarıdır.

kapıkulu askerlerine verilmesi ve timar ordusunun muhafazası gibi kurallar tekrar ihya edildiği takdirde, durum düzeltilebilecekti (İnalçık, 1988: 349).

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıla, yukarıda da ifade edildiği üzere birçok meselenin yanı sıra, yönetim yapısı ve taht veraseti sisteminde önemli değişikliklerle girmişti. Fetret Devri hariç tutulursa I. Mustafa Osmanlı tarihinde kardeşinin ölümünü müteakip (1617) tahta geçen ilk sultan oldu. Ölüm korkusuyla geçirdiği yıllar aklî dengesini bozmuş, etrafa para saçmak ve devlet adamlarına karşı âdâba aykırı davranışlarda bulunmak vb. sebeplerle üç ay kadar sonra tahttan indirilerek yerine I. Ahmed'in oğlu Şehzade Osman (II. Osman, 1618-1622) geçirilmiştir (Parry, 1976: 134-135). Amcası Mustafa'nın tahta çıkarılmasına ve gereksiz yere cülûs bahşisi dağıtılmasına sebep olduğu için Sadaret Kaymakamı Sofu Mehmed Paşa'yı azledip yerine Öküz Mehmed Paşa'yı getiren II. Osman, Şeyhülislâm Esad Efendi'nin yetkilerini de elinden almış, ilaveten daha sonra sadaret makamına getirdiği Güzelce Ali Paşa'nın zenginleri haraca bağlaması ve padişahın paraya zaafını kullanması başkentte genç hükümdara karşı tepkilerin artmasını beraberinde getirmiştir (Öz, 2005: 139).

II. Osman Devri'nin dış politika açısından en önemli gelişmelerinden birisi Lehistan seferi olmuştur. III. Murad zamanında samur vergisine bağlanan Lehistan ile Osmanlı Devleti arasında dostane ilişkilerin bozulmasındaki görünür sebepler, Kırım Hanı'nın Lehistan'a akınları ve buna karşılık Lehistan'ın, denetimindeki Kazakların Osmanlı sahillerini vurmalarına göz yummasıdır. Çıkan bu seferden kesin netice alınmadan dönmüştür. Hotin Seferi'nde II. Osman'ın tutumu (sefere bizzat çıkmadaki ısrarı, sipahilerin ulûfelerini verdirmemesi, bizzat yoklama yapması vb.), kendisine karşı muhalefeti güçlendiren bir etken olmuştur. Diğer yandan şeyhülislâmın yetkilerini kısması ve ulemânın arpalıklarını kesmesi, onların da muhalefet cephesine meyletmesine sebep olmuştur. II. Osman'ın, Kızlarağası Süleyman Ağa ve Hoca Ömer Efendi gibi yakınlarının da etkisiyle, Hotin Seferi'nde gayretsizliğini gözlemlediği kapıkulu askerleri aleyhinde bazı girişimlerde bulunması, Anadolu, Suriye ve Mısır Türklerinden oluşturulacak bir ordu kurmayı planladığı söylentileri yayılmaya başlamıştı. Hükümdarın hac niyetiyle Hicaz'a gitme düşüncesinin, aslında bu fikri gizlemeye yönelik olduğu iddia edilmiş. 18 Mayıs 1622 günü yeniçeriler ve sipahiler, padişahın hacca gitmesini engellemek ve onu teşvik edenlerin sürülmesini sağlamak üzere isyan ettiler. Durumun ciddiyetini kavrayamayan genç padişahın başlangıçta hacca gitmekten vazgeçmekle birlikte diğer talepleri reddetmesi, tahtına ve en sonunda canına mal olmuş ve II. Osman, Osmanlı tarihine öldürülen ilk padişah olarak geçmiştir (Tezcan, 1999: 662-663; Öz, 2005: 140-142; Howard, 1987: 199).

II. Osman'ın yukarıda bahsedilen yeni bir ordu kurma düşüncesinin ötesinde çok kapsamlı ve "millî" bir ıslahat programını yürürlüğe koymayı düşündüğü iddiası ise XIX. yüzyılda Mizancı Murad³ ve XX. yüzyılda İ. Hami Danişmend⁴ tarafından ortaya atılmıştır. Şeyhülislâmın kızıyla evlenerek Kanunî'den beri süre gelen bir geleneği bozan II. Osman'ın yeni bir ordu oluşturma planı konusunda dönemin kaynakları söz birliği halinde olmakla birlikte eski kanunları kaldırıp yeni kanunlar tedvin etmek, kıyafet değişikliği, başkenti Anadolu'ya nakletmek ve ilmiye sınıfına devlet işlerinden el çektirmek gibi "millî ve lâik" bir devlet kurmaya yönelik tasarılarının bulunduğu iddiası, aynı kaynaklardan çıkarılmış, sağlam dayanağı olmayan iddialardır (Öz, 2005: 142-143).

Çıkarılan isyan neticesinde genç ve tecrübesiz padişah 1622 yılında şehit edildi (İnalçık, 1988: 355). Sultan I. Mustafa, Orta Cami'ye götürülerek ikinci defa tahta çıkarıldı. Aslında II.

³ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Tezcan, 2001; Piterberg, 2005.

⁴ İ. H. Danişmend, eserinde (1972: 291-299) konu üzerinde etraflıca durur. Ayrıca Mustafa Cezar ve diğerleri (*Mufassal Osmanlı Tarihi*, IV, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s.1814-1816)'da konuyu Danişmend'den naklederek anlatırlar. Ancak Baki Tezcan, dönemin kaynaklarına ve daha sonraki yazılanlara bakarak yaptığı araştırmalarda böyle bir durum olmadığını ortaya koymuştur.

Osman'ın öldürülmesiyle ülke tam bir kargaşa ortamına girmiş⁵, IV. Murad dizginleri eline alana kadar bu olumsuz durum devam etmiştir.

Bu döneme tımar sistemi açısından bakıldığında; 1596'daki Haçova Savaşı'ndan IV. Murad'ın tahta çıkışına kadar sistem, istikrarsız bir durum sergilemiş ve II. Osman'ın öldürülmesini sağlayan yeniçerilerle kapıkulu sipahilerinin gücünün artması nedeniyle zaten dikkate değer bir ilgi de görememiştir. Tımar sahipleri, yeni şartlara uyum sağlamadaki zorlukları yüzünden sık sık şikâyet edilse de savaşlarda kullanılmaya devam edilmişlerdir (Barkey, 1999: 73). Tımar sisteminin durumu, IV. Murad'ın sistemin hâlâ işleyen yönlerini ıslah etmek için yapacağı düzenlemelere kadar istikrarsız bir şekilde devam edecektir.

Kısa süreli bir I. Mustafa saltanatından sonra IV. Murad, 1623 yılında 11 yaşını henüz doldurduğu yaşta tahta oturmuştur. Çocuk yaşta tahta geçen IV. Murad, ilk 8-10 yılını kapıkullarının taşkınlığına, Anadolu'daki kargaşa ortamına, Bağdat'ı Şah Abbas'tan geri alma girişimlerinin başarısızlığına seyirci kalarak çaresizlik içinde geçirmiştir (Kunt, 1988: 22). Bağdat'ın kaybına yol açan olayların başlangıcında Vali Yusuf Paşa ile yerli kulu denilen askerî teşkilatın başındaki Bekir Subaşı arasındaki rekabetin, olayların fitilini ateşlediği söylenir. Bekir Subaşı'nın valiyi öldürüp idareyi fiilen ele alması üzerine devlet, üzerine önce eski Diyarbekir Valisi Süleyman Paşa'yı, sonra da Diyarbekir Valisi Hafız Ahmed Paşa'yı gönderdi. Bunun üzerine Şah Abbas ile ilişkiye geçen Bekir Subaşı'ya, talep ettiği Bağdat valiliği verilmiştir. Ne var ki daha sonra Şah Abbas, Bekir Subaşı'nın oğluyla birlikte hareket ederek kenti ele geçirecek ve Bekir Subaşı öldürülecektir⁶ (Gökçek 2016: 39-40). Musul ve Kerkük'ü de ele geçiren Safevîler'den Musul geri alınmışsa da Irak, neredeyse tamamen onların denetimine girmiştir. Abaza Mehmed Paşa isyanının birinci safhasını atlattıktan sonra Sadrazam Hafız Ahmed Paşa komutasında Bağdat'ı geri almak için yapılan girişim (1625), kapıkulu askerinin isyankâr tutumlarının da etkisiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Öz, 2005: 147; Howard, 1987: 200). Bundan sonra sekiz yıl boyunca devleti meşgul eden iki önemli olay olmuştur; taşradaki isyanları kontrol altına almak ve Bağdat'ı tekrar ele geçirmek. Özellikle Abaza Mehmed Paşa isyanı, devleti oldukça meşgul etmiştir.

Bağdat'ı geri almakla görevlendirilen Sadrazam Hüsrev Paşa'nın 1629 yılındaki başarısızlığı neticesinde ordu; önce Musul'a, daha sonra Mardin'e, nihayetinde de Diyarbekir'e çekilmek zorunda kalmıştır. Bu cephedeki başarısızlıklar üzerine Hüsrev Paşa azledilerek yerine Hafız Ahmed Paşa yeniden 1631'de sadaret makamına getirilmiştir. Hüsrev Paşa'nın azli (25 Ekim 1631), kendisini destekleyen yeniçerilerin büyük tepkisine yol açmıştır. Öte yandan Paşa'nın Diyarbekir'den ayrılarak Tokat'a geçmesi üzerine önce buradaki sipahi zorbaları, sonra da Anadolu'nun diğer yerlerindeki asi liderler harekete geçmişlerdir. Hüsrev Paşa'nın yeniden sadarete getirilmesini isteyen yeniçeri ve sipahi zorbaları, İstanbul'a davet edilmiş, bunlar da büyük bir kalabalıkla şehre gelmişlerdir. Topal Receb Paşa'nın da tahrikleriyle Hüsrev Paşa'nın azlinden sorumlu tuttıkları Hafız Ahmed Paşa da aralarında olmak üzere on yedi devlet adamının kendilerine verilmesini isteyen isyancılar, genç padişahın direnmesine rağmen amaçlarına ulaşmışlar, Padişah'ın çok sevdiği Hafız Ahmed Paşa'nın öldürülmesi üzerine Topal Receb Paşa sadrazamlığa getirilmiştir⁷ (Peçevi, 1992: 393-395; Topçular Katibi, 2003: 963-971; Hasan Beyzade, 2004: 1032-1039; Uzunçarşılı, 1973: 178-179; Parry, 1976: 138; Çabuk, 2005: 52-54).

⁵ II. Osman'ın öldürülmesiyle merkezde tam bir terör havası esti. Yeniçeriler güçlerinin derecesinin ummadıkları seviyede olduklarının farkına vardılar. Önce İstanbul'da başlayan kargaşa ortamı daha sonra taşraya yayıldı. Öyle ki Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa, padişahın kanını dava ederek ortaya çıktı. Orta ve Doğu Anadolu'ya hakim oldu ve kapıkulu kıyımına başladı. Bu büyük isyan Abaza Mehmed Paşa'ya Bosna Beylerbeyliği vermek suretiyle 1628 yılında durdurulabildi (Emecen, 1999: 50; İnalçık, 1980: 298-299; İnalçık, 1988: 355; Imber, 2002: 78-79).

⁶ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Gökçek, 2016.

⁷ 1630-1631 kışında olan olaylar IV. Murad'ın devletin dizginlerini ele almasında oldukça etkili olmuştur (Parry, 1976: 143-144; Howard, 1987: 202).

IV. Murad'ın bu isyandan sorumlu tuttuğu Hüsrev Paşa'nın üzerine Murtaza Paşa'yı gönderip onu bertaraf ettirmesi, yeniçeri ve sipahi zorbalarının bir kez daha sarayı basmalarına yol açmıştır.⁸ Uzun süren bu isyan sonunda istedikleri devlet adamlarını teslim alıp katleden zorbalardan IV. Murad'ın kardeşlerini öldürttüğü iddiasını gündeme getirmeleri, şehzadelerin kendilerine gösterilmesi talebini ve nihayet şehzadeler⁹ için Sadrazam Topal Recep Paşa ve Şeyhülislâm'ın (Ahîzade Hüseyi Efendi) kefilliğini kabul ettirmeleri, IV. Murad'ın bu tür sıkıntıları atlattığından sonra izlediği sert ve kanlı yöntemlerle otoritesini kurma girişiminin tohumlarını atmıştır (Öz, 2005: 148; Howard, 1987: 201; Imber, 2002: 80). IV. Murad, bu olanları asla unutmamış, yeri ve zamanı geldiğinde gereğini yapmaktan çekinmemiştir.

2. 8 Haziran 1632 Tarihli Ayak Divanı

Döneme ait eserlerde ve modern çalışmalarda; saraydaki mücadelelerden (valide sultanların etkisinden vs.) ve vezirlerin entrikalarından sıkça söz edilir. Özellikle Parry'nin (1976: 136) IV. Murad'ın hemen öncesi ve sonraki dönemler için ifade ettiği gibi merkezdeki görevliler arasında, en çok da sayıları dokuza varan vezirler arasında, hizipleşme ve entrika olduğu vurgulanır. Devletin en yüksek makamı olan sadrazamlık için kıyasıya bir rekabet ve iktidar savaşının mevcudiyeti vakidir. Bu iktidar savaşı esnasında sık sık ittifaklar oluşmuş, bunlardan biri de ulema ile yapılanıdır. Onlar da bu iktidar ve nüfuz mücadelesi içinde yer almışlardır. Yukarıda da anlatılan olaylarda bu mücadeleyi fark etmek mümkündür. Bunun en tipik örneklerinden biri, merkezdeki kıdemli vezirlerden olan Topal Recep Paşa'dır. O, Hüsrev Paşa'dan evvel sadrazamlığı beklerken Hüsrev Paşa sadrazam olmuş, Hüsrev Paşa'dan sonrada yine Hafız Ahmed Paşa'ya makamı kaptırmıştır. Bu olay Recep Paşa'yı çok üzmüş ve fırsat kollamaya başlamıştır, o fırsatı da İstanbul'a gelen Hüsrev Paşa taraftarı olan sipahi zorbalardan ve yeniçerileri el altından tahrik ederek bulmuştur (Uzunçarşılı, 1973: 179-180). Böylelikle yukarıda ifade edildiği gibi zorbalardan, Hüsrev Paşa'nın ölümünden sorumlu tuttıkları Hafız Ahmed Paşa ve on yedi kişinin kellesini istemişler¹⁰, Recep Paşa'nın sadrazam, Ahîzade Hüseyin Efendi'nin şeyhülislam olmasını sağlamışlardır.¹¹ Padişah, bütün bu olanlardan birinci derecede Topal Recep Paşa'yı sorumlu tutmuştur.

18 Mayıs'ta Padişah, sadrazam Topal Recep Paşa'yı huzura kabul etti. Bu olay, onun öldürülmesi ve Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi şöyle anlatılır:

... Padişah-ı cihan Sultan Murad Han hazretleri bunca sipah kavgasında ve an-garîb tafsil-i beyan olunacak İlyas Paşa fitnelerinde, Recep Paşa'nın ittifakı olup, Hafız Paşa'yı pâreletmek hususunda ve Hasan Halife ve Musa Çelebinin katlinde medhali olup, hafiyeye zorbabasılara kise kise mallar gönderip, belki dahi ziyade tasallut hevasıyla hal' (padişahı tahtından indirmek) ve kadr (devlet işlerine musallat olmak düşüncesiyle) kastında olan eşkiyayı imdad-ı emvâl ve ruhsat ve meva'id (mal verip vaatlerde bulunarak) ile takviyet iden kendü idüğüne zamîr agâh-i şehadet edüp (kalben kani olmuştu). Hafız Paşa vak'ası günü: "Beni dahi isterlerse de ver, padişahım" demesi ve dahi nice ahmakânesi mahz-ı degal (ahmakça sözlerinin), idüğü mütebeyyin olup (tamamen hile olduğu meydana çıkıp) ancılayın (o gibi) fitnelerde zorbalardan padişaha muhalefet ve andan (Recep paşadan) hoşnut olmaları babında olup hususan şehzadelere kefil olması derun-i padişahide (kalbinde) cây-

⁸ İsyancılar, İstanbul'da tam bir terör havası estirmişler, tüccarlara gözdağı vermişler, halkın yiyeceğine, içeceğine, mallarına resmen el koymuşlardı (Howard, 1987: 201).

⁹ Zorbalardan, padişahı ayak divanına çağırdılar ve Yeniçeri Ağası Hasan Çelebi ile musâhib Musa Çelebi ve Defterdar Mustafa Paşa'nın idamını istediler. Ayrıca padişaha güvenlerinin olmadığını ifade ederek kardeşleri şehzadeler Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim'i rehin olarak istediler. Kendilerine sadrazam ve şeyhülislam kefil oldu, ama Yeniçeri Ağası ve diğerleri idamdan kurtulamadılar (Peçevi, 1992: 395-396; Çabuk, 2005: 54).

¹⁰ Bu on yedi kişi arasında Şeyhülislam Yahya Efendi, Defterdar Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Halife ve musâhib Musa Çelebi de vardı.

¹¹ IV. Murad, Hafız Ahmed Paşa'nın öldürülmesine, yakın sırdaşı Musa Çelebi'ye çok üzüldü ve intikamını alacağına ahdedti (Hasan Beyzade, 2004: 1035).

gîr (yerleşmiş) olup katline tasmin buyurmuşlardı (karar vermişler idi). Ve cülus hususunda zorbalara muhalefet edip Rum-Mehmed ile (birlikte) ol maslahata rıza virmeyen (o işe razı olmayan) Yeniçeri ağası Köse Mehmed Ağa dahi, huzur-u hümayuna bî-teklîf varıp, ahs-ı havas-ı (padişahın en yakın adamlarından) padişahiden bir merd-i hayr-hâh olmağın (hayır düşünen olmakla), bu fesatlarda cümle Recep Paşa'nın sun'u olduğunu sem-i padişahiye ilka idüp Recep Paşa'nın bed-hâh (kötü niyetli) olmasında kalb-i padişahinin kalbinin şekki (şüphesi) kalmamış idi. Binaenaleyh mah-ı Şevvalin yirmi sekizinci günü padişah-ı âlempenah, vezir-i azam Recep paşayı içeru saraya davet etti. Tahiyat ve selam ile hâk-büse ettikde; "Gel beru topal zorba başı" deyu hitap etti. Zira (Recep paşanın) ayaklarında nikris illeti olmağla leng-vari (topallayarak) yürür idi. Bu hitaptan can başına sıçrayıp: "Haşa padişahım! Vallahi ve Billahi padişahımın rızasından taşra zerre kadar vaz' ve hareketim yoktur" deyup yemin ile ibra-i zimmete başladı (temize çıkmaya çalıştı). Lakin derya-yı gazab-ı şehriyari bir mertebe... olmuşdu ki (padişahın hiddet deryası öyle dalgalanmıştı) bir vecihle teskini muhal idi (hiçbir suretle sükûnet bulması mümkün değildi): "Bire kafir! Abdest al" deyu buyurdu. Meğer Hafız paşa vak'asında ayak divanı olmak için, Recep Paşa, padişahı taşra davet ettikde: "Padişahım, abdest alın öyle dışarı çıkun" deyü tahfif etmişdi. Padişah (bu defa) ona ta'riz edip ateş-i hışm-ı sultani (padişahın hiddet ateşi) alev-hîz olmakla: "Şu hainin tiz başını kesin" deyu ferman ettikde, cellat hazır bulunmayıp zülüflü baltacılar kement atıp boğup vahşet-i Seray-ı fenaya gönderdiler (...) (Naîmâ, 1864: 110-111).

Aslında dışarıda onu destekleyen zorbalardan elebaşlarından bir grup beklemekteydi. Recep Paşa'nın naaşı¹², boğazında kement izi, siyah bir yılan gibi görünür halde bir hasır üzerine konulup sürüklenerek Bab-ı Hümayun'dan dışarı bırakıldığında zorbalardan ve adamlarının kalplerine padişah kahrının korkusu düşüp perişan oldular. Bundan sonra Tabaniyası Arnavut Mehmed Paşa'ya sadrazamlık mührü verilip¹³ zorbalardan hakkında gelinmiş oldu.

İsyancılar, hiç beklemedikleri bir anda Recep Paşa'nın öldürülmesine kızdılar, ama itiraz etmeye de cesaret edemediler. İki-üç hafta ne yapacaklarını bilemediler. 8 Haziran 1632 günü Ok Meydanı'nda toplanıp *İstanbulu olanlara ve hanlarda oda döşemeyene hizmet verilmesin ve sene sonuna kadar beklemek zordur, hemen hizmetler şimdi dağıtılın* diye sadrazama ısrarcı oldular ve istedikleri işleri ve memuriyetleri yazıp gönderdiler. İstanbul tebaasından birçok kimse bile bu işlerden faydalanmak için hanlarda oda tutmuşlardı. Tabaniyası Mehmed Paşa tedbirli ve dikkatli biriydi. İsyancıların taşkınlıklarını ve tecavüzlerini görüp kökünün kazınması konusunda verilen emrin farkındaydı, ama bu işi nazik bir şekilde halletmek istiyordu. Bunun için Naîma'nın ifadesiyle latif hileler kullandı. İsyancıların isteklerini padişaha bildirdikçe bir padişah fermanı geldi ki *min-ba'd ecdâd-ı i'zâmum zamânında müdâbale itmedikleri hizmetler virilmeye* (Naîmâ, 1864: 112).

Bunu duyan isyancılar, Sultan Ahmed Camii önündeki At Meydanı'nda toplandılar. IV. Murad, derhal Sinan Paşa Köşkü'nde bir ayak divanı toplanmasını emretti (Yılmaz, 2006: 179). Bu ayak divanına Sadrazam Mehmed Paşa, Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri Karaçelebizade Mehmed Efendi¹⁴ ve Hocazade Abdullah Efendi, Nakibül-eshrâf allame şeyhi Seyyid Mehmed b. Şeyh Mahmud, Şeyh Kadızade, Yeniçeri Ağası Cafer Ağa ve Ahmed Ağa, kısaca bütün devlet erkânı katıldı (Topçular Kâtibi, 2003: 973; Naîma, 1864: 112-113; Uzunçarşılı, 1973: 181-182; Howard, 1987: 204). Padişah kendisi için hazırlanan tahta çıkarak huzurda bulunanlara karşı uzun bir konuşma yaptı. Konuşmasının başında, *Eğer sipahi kullarım mutî*

¹² Topal Recep Paşa, 10 Şubat 1632-18 Mayıs 1632 tarihleri arasında yaklaşık 3 ay, 7 gün sadarete kalmıştır (Danişmend, 1971: 34).

¹³ Topçular Kâtibi'nde de (2003: 972) "Recep Paşa'ya gazab olub katl olunur. Veziriazamlığı Mehmed Paşa'ya sadaka itdiler" denilmektedir. Peçevi (1992: 398-399), aynı olayı anlatmakta, tarih olarak 1040 yılı Şevvali'nin 27'sini belirtmektedir.

¹⁴ Topçular Kâtibi (2003: 973), Çeşmi Efendi olarak yazar.

DOĞAN, Mehmet (2021). “IV. Murad Zamanında Timar Sisteminde Reform ve İhya Çabaları”
Mavi Atlas, 9(1): 198-214

ve münkaed iseler, aralarından birkaç pîr ve ihtiyar kimseleri ihtiyar idüüb göndersinler diyerek At Meydanı'nda toplanmış olan isyancılardan temsilci istedi. Elebaşları korktukları için, asker içinden birkaç kişi seçilerek gönderildi. Onlar da gelip tahtın karşısında baş koyup durdular (Naîmâ 1864: 113).

Sinan Paşa Köşkü'nün sahil kısmı halk ve askerlerle doldu. Etrafı yeniçeriler kuşatıp ağalarıyla, padişaha itaat ve kulluklarını ispat için yemin ettiler, padişahın konuşmasından çok etkilendiler. Bir ara hep bir ağızdan; *Devletlu padişahum! Sen bizîm padişahımızsın! Ve zıllullahsın (Allah'ın gölgesisin) ve bizîm sana bir vecible muhalefetimiz yoktur dost ki dost düşman ki düşmanımı (Padişahımızın düşmanları bizîm düşmanlarımızdır)* dediler (Naîmâ, 1864: 114).

Padişah da askerın üzerindeki psikolojik etkisini gittikçe hissettiriyordu. Bu manevi atmosferden istifade etmesini bildi ve bir Kur'an getirip yeniçerilerden, kitaba el basarak yemin etmelerini istedi. Yeniçeriler ve diğer kapıkulu askeri, Kur'an'a el basarak *vallahi, billahi* diyerek emri yerine getirdiler. Daha sonra IV. Murad sipahilere hitaben;

Be hey kavimsiz siz ne aceb taifesiz ki size bir vecihle söz tefhîm olunmaz ki inkiyâd idesiz. Bu sizin muhalefet ve fitnecûyluk ittiğiniz sebebden devlet ve saltanata vehm ve za'af gelib sizin teklif-i mâlâ yutâkınıza tahammül müte'azzir oldu. Hem kulunuz deyu ita'atı müş'ir kelimât idersiz hem cemî-i aklâm cibayât ve irâdât-ı divaniyyeye cümle hizmet namına müstevli olub raiyyeti pay-ı mal ve harab itdiniz. Aranızda hakka kâ'il olmayanları himayet itdiğiniz sebebden içinizde serkeş insafsız eşkiya çoğalıb sizin gibi ihtiyarları ve u'kelalayı amele olmaz olub alemlî soyup reayayı dağıttılar siz 40 bin adam oldunuz istediğiniz hizmetler cümle beş yüz olmaz neden ulufe istersiz reayayı soyup dağıttınız (Naîmâ, 1864: 115).

Onlar da padişahın sözünü kesip;

Allah göstermesin biz padişaha mutî'iz. Bize asi ve namını kabul etmeyiz. Dostuna dost, düşmanına düşmanız.Tazyik idüp terk-i edeb ve teklif-i mâlâ yutâk idenler bizim rızamızla değıldür. Biz anların zaptına kâdir değıliz dediler. Padişah konuşmasına devam ederek; Gerçek siz ki anlar gibi ehl-i hava müfsidler çoğaldıkça men-ine mukayyed olmadınız tâ ki ecrâf ve ırgadât çoğalıb tevabi' sahibi olub etba-ı kuvvetiyle istinsar edüb zabitlerinin ve âkillerinin sözünü tutmaz oldular (Naîmâ, 1864: 116).

Sipahiler iyice sıkıştı. Kendi yeminlerine sadık kalmak zorunda kaldılar. İçlerinden bazıları itiraz edecek oldu, ama yeniçerilerin fazlalığından korktukları için sustular. Tekrar Kur'an üzere yemin edildi ve böylece asilerin hareketleri durdurulmuş ve askerler yatıştırılmış oldu (Naîma, 1864: 114-117).

Üç gün geçtikten sonra Padişah, Silahdar Ağası Ahmed Ağa'yı ve Sipahi Ağası Cafer Ağa'yı huzuruna çağırdı. Bunlardan zorba başılarını bulup teslim etmelerini istedi. Ahmed Ağa, bunu yapamayacağını söyleyip özür diledi ve aczini bildirdi. Bunun üzerine başı oracıkta vuruldu. Cafer Ağa, bu durumu görünce emrine amade olduğunu bildirip dışarı çıktı (Naîmâ, 1864: 121-122). Öte yandan At Meydanı'nda toplanmış bulunan zorba başıların ortadan kaldırılması ferman olundu. Bunlardan Ahmed Ağa, Saka Mehmed, Cin Ali, Cadı Osman gibi elebaşlar öldürüldü (Çabuk 2005: 58). Yemişçi Mustafa kaçıp kayboldu. Salih Efendi Mısır'a kaçtı, ama I. İbrahim zamanında yakalanıp öldürüldü. Mahmud Ağa oğlu Sarı Mustafa ve Kel Abdi kaçıp gizlendiler. Bıçakçioğlu Mehmed İlbasan'a kaçtı. Kumru isimli eşkiya başı yakalanıp asıldı (Naîmâ, 1864: 123-124). Deli İlahi adındaki zorba başı Seydişehir'e yerleşmiş ve civarını kasıp kavurmuş, bir hayli de taraftar bulmuştu. İşte bu azılı zorba ulufesini almak için İstanbul'a gelmiş, adamları onu uyarmış, ama o yine de şehre girmiş ve derhal yakalanıp idam olunmuştur. Deli İlahi'nin öldürülmesi diğer isyancıların çözülmesinde etkili olmuştur (Cezar, 1960: 1887). Böylece IV. Murad, geriye kalan diğer küçük elebaşlarını da ortadan kaldırdı. Hem devlet erkânı hem de uzunca bir süredir bu zorbalıların baskısı altında olan padişah rahatlamış oldu. Annesi valide sultanı Harem'deki odasına kapattı ve

hiçbir devlet işine karıştırmayarak devletin dizginlerini eline aldı. Gelirleri az olanlardan sağ ve sol ulufecilere kırkar, ellışer akçe terakki verildi. Diğer saray muhafızlarına da bir miktar zam verildi (Naimâ, 1864: 124).

1632 tarihli ayak divanı, merkezî hâkimiyeti güçlendirme konusunda Kanunî zamanından beri atılmış en önemli adımdı. IV. Murad, sipahilerin isyanından sonra bütün devlet erkânını topladı ve onlardan sadakat yemini aldıktan sonra tüm askerî ve bürokratik yönetim kademelerine ayrı ayrı hitap ederek onları yaptıklarıyla yüzleştirdi, asilik ve yolsuzlukla suçladı, kendilerini savunmalarına bile müsaade etmedi. Gereken temizliği kendi içlerinde yapmalarını emretti ve pek çoğu öldürüldü. Devletin gücünün yetmediği yerlerde, özellikle taşrada, halktan bu temizliği kendi kendine yapması istendi (Barkey, 1999: 234). Bir başka ifadeyle kendinden önceki padişahlar gibi IV. Murad da temizliğin son noktasının halkın adaleti ile konulmasını emretti; devletin *nefir-i âmm* (genel seferberlik) ilan etmesiyle toplu halk eylemleri gerçekleşti. Sipahi, yeniçeri ya da saruca-sekban olsun, tüm suçluların ortadan kaldırılması yoluna gidildi (İnalçık, 1980: 304-307).

Otuz günden fazla süren bu ayak divanının taşıdığı önem, zorbaları temizlemenin yanında adlî ve idarî görevlilerinin karşılaştıkları sorunların, o sıralarda ülkenin bünyesini sarsan rüşvetin, iltimas ve kanunsuzlukların bütün çıplaklığıyla ele alınmasını beraberinde getirmesidir. Herkes kendine sorulan soruya açıkça cevap vermiş, önemli olan meseleler alenen tartışılmıştır. Deyim yerindeyse bu ayak divanı ile memleketin hastalığına teşhis konulmuş ve müştereken çare bulunmaya çalışılmıştır (Cezar, 1960: 1885). Bütün bunlardan sonra hâkimiyeti güçlendirme, ihya ve reform çabalarına girişilmiştir.

3. 1632-33 Yıllarında Yapılan Genel Yoklamalar

IV. Murad, ülke yönetimini yeniden düzene sokabilmek için başta Koçi Bey olmak üzere güvendiği kişilerden yapılacaklarla ilgili raporlar istedi. Bu raporlar/layihalar ağırlıklı olarak *kânûn-ı kadîm*in ihyasını teklif etmekle birlikte bunun için de kul taifesinin kontrol altına alınmasını, rüşvetin ortadan kaldırılmasını, makam ve mansıpların hak edenlere verilmesini ve halka iyi muamele edilmesini tavsiye eder nitelikteydi. Koçi Bey öncesinde de benzer tekliflerin yapıldığını belirtmek gerekir (Öz, 2005: 149). Koçi Bey'in merkezî ordunun mevcudunun azaltılması ve timar sisteminin ihyası gibi teklifleri dışında padişahın güçlü olması, yönetimi sıkıca elinde tutması hakkındaki sözleri padişahın görüşlerine ve niyetlerine kesinlikle uyuyordu¹⁵ (Kunt, 1988: 22). Yukarıda zikredilen olaylarla kul taifesini disiplin altına alan Padişah, ülkedeki timar ve zemetlerin yoklanması emrini de vermiştir (Yılmaz, 2006: 179).

IV. Murad'ın timar sistemi ile ilgili yapmaya çalıştığı düzenleme kararı özellikle idarî ve askerî amaçlı idi. Yoklamada ilk amaç, Abaza Mehmed Paşa'nın başını çektiği II. Osman'ın öldürülmesinden sonra taşrada ortaya çıkan isyanların tekrarlanmasını önlemek ve ikinci olarak da Bağdad üzerine hücumu yenilemek için Osmanlı ordusunu güçlendirmektir. Kısacası bu reformun amacı¹⁶, taşradaki karışıklığı düzeltmek ve Bağdad'ı geri almaktır (Howard, 1987: 207). Barkey (1999: 75) bu durumun gerekçesini şu şekilde izah eder: Bir yandan yeniçerilerin gücünün arttığı farkında olduğu, diğer yandan da (Bağdad'ın geri alınması gibi) imparatorluğun askerî hedefleri

¹⁵ Barkan (1993: 323), Koçi Bey'in timar sisteminin ıslahı için teklif ettiği tedbirlerin IV. Murad tarafından derhal ve büyük şiddetle tatbik sahasına konulduğunu ifade etmektedir. Ancak ideal kanunun şartları dikkate alınmaksızın mevcut durumu koruma çabası dikkati çekmektedir.

¹⁶ Barkey (1999: 75), Howard'ın tezinden alıntı yaparak reformun amacını, taşrada yeniden bir düzenleme ile hâkimiyeti perçinleme faaliyeti ve timar sisteminin XVII. yüzyılın koşullarına uygun yönlerini öne çıkararak sistemden arta kalanları kurtarma çabası olarak görür. Yeniden düzenleme yapmanın, geleneksel timar sistemine geri dönmek değil, daha çok bu kurumu etkileyen yeni uluslararası ve ülke içindeki koşullara uyum sağlamak anlamına gelmediğini yine Barkey (1999:75) ifade etmektedir. Yeni düzenlemeler, stratejik kaygılarla geleneksel hukukun diliyle, o hukuka uygun olarak (*kânûn-ı kadîm*) ifade edilmiş, böylelikle toplumdaki daha geleneksel unsurlar için kabul edilebilir hale getirilmişti (Howard, 1987: 211).

DOĞAN, Mehmet (2021). “IV. Murad Zamanında Timar Sisteminde Reform ve İhya Çabaları”
Mavi Atlas, 9(1): 198-214

vb., IV. Murad’a taşra sistemi ve onun temel unsuru olan sipahi ordusunun baştan aşağı yenileme çabası içine girmeye zorladığını Barkey ifade etmektedir. Murphey’in (1979: 552-553) yayınladığı *Velîyüddin Telhisî*’nde, padişahın yeniden düzenleme gayretleri onaylanmakta ve yeniçeri-sipahi dengesinin kurulmasının, yeniçerilerin daha da güçlenmesinin engellenmesi bakımından önemi vurgulanmaktadır.

Süleymaniye Kütüphanesi’nde Reisülküttap 1004’de kayıtlı olan IV. Murad’ın 1632-33 yıllarındaki timar ve zeamet konusundaki teftiş için sadrazama gönderdiği emirnameye istinaden yazılan telhisler, bize bu konuda ne gibi sıkıntı ve problemlerin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Çünkü emirnamede IV. Murad, timar işlerindeki yolsuzlukların devletin içinde bulunduğu sıkıntıların belli başlı kaynaklarından biri olduğu hatırlatılmakta ve bunun bir din ve devlet işi olarak ele alınmasını ve gerekli düzenlemelerin yapılmasını istemektedir. Evâil-i Muharrem 1042 (Temmuz-Ağustos 1632) tarihli emirname şu şekildedir;

Kılıc yoklaması fermân olundukda yazılan evâmir ve berâtın sûretleridir. Husûs-ı mezbûr için şeref-sudûr bulan hatt-ı hümayûn-ı şeref-makrûn suretidir.

Sen ki vezîr-i a’zamsın ze’âmet ve tîmâr tashîhi umûr-ı dîn ve devletendir. İmdi bugünden sonra Beylerbeylere emirler gönderesin her kimse ki mahallinde bayrağı elinde bulunmaya ve dirliklerini yine ol sancakda sâkin olmak üzere yerlüye ve ‘ulûfesin hazîneye koyun. Yerlü bölük halkına ve gayrilere tevcih ideler. Fevt olanların dirliklerin dahi bu minvâl üzere tevcih ideler. Defterhânedenden dirliklerinin icmâllerin çıkarub ‘alet-ta’cîl onları götürösin. Ve ba’de’l-yevm, Âsitâne’de ze’âmet ve tîmâr ve davası?? dinlenmeye düşen mahlûller verilmeye ve buna müte’allick emirler yazılmaya ve ferâgat ahvâli olmağa ve çavuş ve müteferrika ve gediklü ve sâ’irleri dinmeye (?) ‘umûn üzere Beylerbeylere havâle olmuşdur. Bundan sonra bunun hilâfında söz işidirsem babam rûhu için katl iderim. İmdi sana itimâd küllidir. Tenbîh itdiğim üzere ‘amel idüb zinhâr bunun hilâfı işidilmeye. Devletimiz ihtilâli ze’âmet ve tîmâr böyle olduğundandır. Cevâbım birdir iki olmaz¹⁷ (Ahkam ve Telhisat, Süleymaniye Küt. Reisülküttap, 1004: 154a).

Koçi Bey’in (1985: 96-98) timar ve zeametlerin gerektiği gibi düzeltilmesi ve teftiş edilmesi için gerekli şartları aynı emirnamedeki gibi ifade etmesi ilginçtir.

Rumeli teftişiyle ilgili olarak Vezir Hüseyin Paşa görevlendirilmiş¹⁸, IV. Murad’ın talimatları uyarınca timar sahiplerinin timarlarının olduğu yerde ikamet etmesi, vaktiyle bozulmuş timarların

¹⁷ Emirname *Gözüm ile 1042 Mubarem’nin evâ’il-inde şeref-sudûr bulan Dîvân-ı Hümayûn’da cümle vüzerâ-i i’zâm ve vükelâ buzûrlarında okunub ber-müceb-i fermân mübâşeret gösterildi* şeklinde sona ermektedir.

¹⁸ Murphey’in yayınladığı Aziz Efendi Kanunnamesi’nde (1985: 39-40), *Rumeli Beylerbeyisi olan Vezir Paşa kullarına hitâben bir hatt-ı şerî tabîrî buyurulmak münâsib fehm olunur* demek suretiyle *Bundan akdem yoklamaya memur olan vezir Hüseyin Paşa kulları, Alaybeyilerin arz ve inhalarına itimad edip, nice zîamet ve timarları na-müstebiklere tevcih eylediği ihtimaldir. Fî’l-vaki vech-i meşrûb üzere Alaybeyilerin haklarından gelip, “zîker olunan zîamet ve timarı ocak-erlerinden darb u harba kâdir müstebik kimesneler talib olur ise tevcih eyleye” deyü ferman-ı âlî sâdir ola. Umum üzere Beylerbeyilere bu vech üzere hatt-ı hümayûn-ı sa’âdet lâzımdır. Hin-i yoklamada sepet zîamet ve timarlarına talib olanlara kadîmi ocak oğulları (hizmetkârı olmayıp kadîmden ocak oğlu olduğuna iki za’im ve on) nefer ehl-i timar şehadetîyle Alaybeyileri arz eyledikde tevcih eylesiz. Eger etdikleri şehadetde kizbleri zahir olursa, “cümlesinin zîamet ve timarlarını âbara tevcih eyleyeler” deyü ferman-ı hümayûn duyurula. Hin-i yoklamada düşen mahlûlatı ve hizmetkâr üzerinde bulunan sepet zîamet ve timarlarını ulufeli kul taifesinin ash u cinsi pak olup, yolîyle izîyle gelenlere tevcih eyleyeler. Mücerred “ağır ulufelidir hazîneye nâfidir” deyü amel-mandelere (yaşlı işyapamaz) ve fîrumayelere (sütü bozuk, nesebi bozuk) tevcih olunmaya deyu ferman buyurulula. “Hin-i yoklamada darb u harb ve ceng u cidâlâ kâdir kuvvet-i kâhire eshabından ocak oğlu ocaklar, hizmetkârları üzerinde bulunan sepet ve zîamet ve timarlarına kendiler tâlib iken âbara tevcih olunmaya” şeklinde ferman çıkarılmasını tavsiye etmektedir. Devamında Rumeli ve Anadolu Beylerbeyilerine bu minval üzere bir hatt-ı şerîf lazımdır ki: *Ellerinde ibtida ve terakkî hükümleri olmayanlara zîamet ve timar tevcih olunmak hilâf-ı kanundur. Ammâ hin-i yoklamada mahlûl ve hizmetkâr üzerinde bulunan timarlara ceng u cidâl ve dab u kîtal etmeye kâdir, kadîmi ocak oğulları tâlib olduklarında ibtida hükümleri olmadığı takdirde kimesnenin hizmetkârı olmayıp kadîmden ocak oğlu olduğuna iki za’im ve on nefer ehl-i timar şehadetîyle Alaybeyileri arz eyledikde tevcih ve derdest edip ve esamilerin defter ve der-i devlete arz eyleyeler ki bu taraftan ibtida ve terakkî hükümler yazılıp gönderilip,**

yeniden başkalarına verilmesi ve tartışmalı timarların durumunun çözülmesi konusunda Vezir Hüseyin Paşa tam yetkili kılınmıştır. Paşa da bu talimatlar doğrultusunda teftiş için Sofya'ya gitmiş, uygulama esnasında gördüğü sıkıntıları merkezle paylaşmıştır. Bu yazışmalar timar ve zeametlerin durumunu göstermesi açısından çok önemlidir.

Eski bir vezir olan Hüseyin Paşa¹⁹ 19 Temmuz 1632 tarihinde Rumeli Eyaleti'nin teftişiyle görevlendirilmiştir. Ama muhtemelen bu göreve Temmuz sonunda başlamış olmalıdır. Topçular Kâtibi (2003: 974), Paşa'nın otağını Sofya Sahrası'na kurup yoklamaya başlamasını Rebiü'l-ahir guresi 1042 (16 Ekim 1632)²⁰ olarak bildirir. Padişah, Hüseyin Paşa'ya, tüm timar ve zeamet sahiplerini toplayıp, beratlarını inceleyip, hak eden sipahilerin beratlarını yenilemek suretiyle Rumeli'deki vilayetlerin yeniden düzenlenmesi görevini vermiştir²¹ (Reisülküttap, 1004: 155a-155b; Howard, 1987: 211-212; Murphey, 1981: 1098).

Bu talimatlara biraz daha yakından bakılacak olursa her timar sahibinin, sefer veya herhangi bir hizmet için çağrıldığında hemen alaybeyilerinin sancağı altında toplanabilmesi için timarlarının bulunduğu yerde ikâmet etmesi şarttır; bu şartı yerine getiremeyecek olanların ve Beylerbeyilerin yapacağı yoklamada belli bir zaman zarfında beratlarıyla gelip kimliklerini ispat edememiş olanların timarları ellerinden alınacaktır (Reisülküttap, 1004: 154b; Barkan, 1993: 323; Murphey, 1985: 40). Daha önceleri savaşlarda timar sahiplerinin gayretleri sayesinde büyük fetihler yapılabildi. Ama şimdilerde ise timar ve zeamet sahipleri bir süredir teftiş edilmemekte, herkes istediği yerde ikâmet etmekte olduğu için disiplinlerini kaybetmiş oldukları hatırlatılmaktadır (Reisülküttap, 1004: 154b; Howard, 1987: 210).

Diğer bir talimat, zamanla bozulmuş timarlar hususundadır. Başmaklık, arpalık olarak kullanılmak, gelirleri bazı saray mensuplarına ve emeklilerine verilmek veya merkezî devlet hazinesine gelir kaydetmek üzere hasa dönüştürülmüş eski timarlar tekrar ayrıştırılıp²², bizzat sefere gitmek ve timarın bulunduğu yerde ikamet etmek şartıyla *ulûfeliden tâlib olanlara* veya *harb ü darbe kâdir, yarar ve müstehakk yigütlere* verilecektir²³ (Koçi Bey, 1985: 96; Barkan, 1993: 323).

Yine Hüseyin Paşa'ya gönderilen diğer bir talimatta; nizalı timarların sahiplerinin dinlenip, kesin surette kararlar vermeye ve yapılan başvuru veya şikâyetler çerçevesinde inceleme yapıp, halka zulmeden timar sahipleri tespit edildiğinde onlar için gerekli işlemin Paşa tarafından yapılması emri verilmiştir. (Reisülküttap, 1004: 158a-b; Howard, 1987: 213; Barkan, 1993: 323).

Aslında bu talimatlara bakarak timar sistemini yeniden düzenleme çabasının gayesini açıkça görmek mümkündür. Öncelikli hedefin, timar ve zeametlere olabildiğince çok fazla sayıda insan

vardıkda mucibince beratları virile. Yine devamında bir ferman daha yazılması istenmekte: *Hin-i yoklamada kul ve hizmetkâr üzerlerinde bulunup erbâb-ı istihkâka tevcih olunan sepet timarlarının ve zîametlerinin berât-ı cedîd ile zabtına vardıklarında mansub ve ma'zul beylerbeyiler ve ümera ve zu'ama ve erbâb-ı timar ve Bölük-halkı ve bi'l-cümle her ne mâkule dirlik sabibi olurs olsun bila tehir baklarından gelesiz ki mucib-i ibret ve sebeb-i nasihat olup, bir ferd dahi hilaf-ı ferman-ı hümayûn vaz'etmeyeler* diye tenbih ve padişah tarafından vurgulanması tavsiye edilmektedir. Aynı ifadeleri Koçi Bey Risalesi'nde de (96-98) görmek mümkündür.

¹⁹ Hüseyin Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliği'ne getirilme tarihi 22 Zilhicce 1041 (10 Temmuz 1632)'dir (Topçular Katibi 2003: 973).

²⁰ *Vezîr Hüseyin Paşa, Mîr-i mîrân-ı Rumeli otakların Sofya sahrasında kurub, sancakbeyleri ile ve alaybeyleri cem' oldukda, isnâ ve erba'in ve elf reb'i'ü'l-âbirinin guresinde dernek iderler.* Howard'da (1987: 212), Topçular Katibi'ne dayanarak bu tarihi 16 Ekim 1632 olarak ifade eder.

²¹ Ferman şöyle başlıyor: *Bin kırk iki senesinde memâlik-i mabrûsede kulu ze'âmet ve timâr yoklanub tasbîh olunmak için??? hatt-ı şerîfle fermân-ı hümayûn sâdur olub vezâret-i sâmileriyle Rumeli Eyaleti Vezîr Hüseyin Paşa hazretlerine husûs-ı mezbûr için yazılan enâmîr-i şerîfe sudur...*

²² Bu konuda ayrıca bkz. Linda T. Darling, "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar -Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century- Part II, Including the Seventeenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, 45 (45), 2015., s. 13.

²³ Dikkati çeken husus şudur: Hüseyin Paşa'ya *mablûl timârların gerçek sipâhî çocuklarına değil de, 'ulûfeli kullarımdan Rumeli'de oturanlardan taleb idenlere* (Reisülküttap 1004: 156a-b), *"yerli bölük halkına"* (Reisülküttap, 1004: 154a) verilmesi şeklinde olmalıdır.

yerleştirmek, bu sayede timarlı sipahi ordusunun sayısını artırmak olduğu aşikârdır.²⁴ Timar ve zeametlerin kimlere verileceği konusundaki yeni kurallar arasında *mablûl tîmârların gerçek sipâhî çocuklarına değil de 'ulûfelî kullarımdan Rumeli'de oturanlardan taleb idenlere* (Reisülküttab, 1004: 156b) ve *yerlî bölük halkına* (Reisülküttab, 1004: 154a) verileceği bulunmaktadır. Yani timarların, timar sahiplerinin oğullarına verilmesi zorunluluğu artık yoktur.²⁵ Merkezden Erzurum vilayetindeki timar ve zeametlerin yoklanmasına dair gönderilen emirlerde bunu açıkça görmek mümkündür. Burada;

..... kurallara göre alaybeyine tabi olup aynı sancakta ikamet eden ve birim başına bir akçeden fazla olarak kayıtlı olanlara bir belge verilmesi emredilmiştir. Timar boş kaldığında veya başka herhangi bir nedenle, gerekli görüldüğü takdirde timar ya da zeamet, sipahi birliklerinin maaşlı mensuplarıyla kapıkullarından talip olanlara ve maaşlı görevlilerden olmadıkları halde layık olduklarını ispatlayabilen değerli gençlerden talip olanlara, hizmette buldukları vilayette ikâmet etmeleri şartıyla, verilmelidir. (Howard, 1987: 215-216'dan naklen TT 755: 2; Barkey, 1999: 77)

Yukarıda ifade edildiği gibi bu talimatlar Hüseyin Paşa'ya ve diğer Beylerbeyilere de aynı şekilde gönderilmiştir. Bu talimatlar *kânûn-ı kadîm*in ihyasını, yani eski kuralların yeniden uygulanmasını savunan nasihatname yazarlarının tavsiyelerine ters düşmesi açısından oldukça ilginçtir. Çünkü onlar, timar sisteminin yeniden ihyasını isterken, timarların sipahilerin kendi oğullarına verilmesini kastediyorlardı. Timar sisteminin dışından kimselere timar tahsisini uygun bulmuyorlardı. Mesela Koçi Bey (1985: 97)'de *iki sancakda ze'âmeti ve tîmârî olanın birisi kendinde bırakılıb, geride kalamı eğer ocak oğlu ocak ise ve evlâdından ve akrabasından dirliğe layık ve müstebakk kimse var ise yerinde oturmak şartıyla onlara verile* demekte, aynı şekilde Veliyüddin Telhisi'nde (Murphey 1979: 551) timar tahsisi sürecinin düzensizliğinden bahsedilirken, bir çok timarın boş dururken bir çok timarın ise paylaşmadığı şöyle aktarılmaktadır; *bu kargaşadan yararlanan vezîrler, kendi hâne halkına tîmâr tahsîsi yapıyor, bunlar arasında boş olub olmadığ bilinemeyen bir çok tîmâr bile olabiliyordu*. Bütün bunlara bakılarak timar verilmemesi gerekenlere bile timar verildiği görülebilmektedir. Timarlı sipahi ordusunun, artık vezirlerin kapı halkından kişilere, ulufelilere, yerlî bölük halkına ve cesur yiğitlere açıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle silahlı maceraperest levendlerin katılımıyla askerî birliklerin büyümesi bekleniyordu (Barkey, 1999: 77).

Hüseyin Paşa, bu teftiş esnasında bazı konularda tereddüte düşmüş, bu konularla ilgili olarak merkezle yazışmalar yapmıştır. Paşa, özellikle *sultanzâde* (padişahın kızlarının oğulları) veya *paşazâdelerin* ellerindeki dirliklerin tasarruf şekillerini bu yeni talimatlara uydurmanın güçlüğüne yaşamış ve bunların ellerinde bulunan beratlarla birlikte bizzat yoklamada bulunsa dahi bunların bizzat sefere gitme adetleri olmadığından veya bazılarının sefere gitmeye müsait olmamasından dolayı bu gibilerin *yerlerine cebelüsü eşmek* şartıyla kayd-ı beratlarına işaret edilmiş ve dirliklerinin ellerinde bırakılıp bırakılmayacağı hususunu merkeze sormuştu. Bu durum kendine arz edildiğinde padişah, *cebelü lâzım değildir, ze'âmet sâhibi kendisi gitsün, kim ise. Göreyim seni nice çalışsursun. Eğer harem halkından dahi var ise, alub gayriye viresin* diye cevap vererek, talimatlarının kesin ve herkes için uygulanması gerektiğini ifade etmiştir (Reisülküttab 1004: 157a; Barkan 1993: 324; Howard 1987: 217). Aynı şey, bu teftiş esnasında dergâh-ı âli çavuş ve müteferrikaları, defter-i hakanî ve maliye kâtipleri ve diğer saray mensuplarından dirlik sahibi olanlar için de geçerli olmuştur. Çünkü bu

²⁴ Veliyüddün Telhisi, yedinci telhisde, yeniçerilere karşı bir denge kuvveti bulunması gerektiğinden söz etmekte, bunun da timar tevcihleri ile ilgili fermanla yapılması istenmektedir. *sepetlerde olan ze'âmet ve tîmârların erbâb-ı istibkâka tevzî' eylesine ve gediklilerin refine ve sefere me'mûr olmalarına ferman-ı âlişânları sadr edüb...* Burada telhis yazarı, timarlı sipahilerin dirlikleri olan timarları ellerinden alınca sayıları düşecek, sonuçta kapuhalkı hâkim duruma gelecek ve disiplini muhafaza etmek zorlaşacaktır. Ama orduda timarlı sipahi sayısı 70-80 bin olarak kalırsa Yeniçeriler serdara itaat etmek zorunda kalacaklardır. Çünkü yeniçeriler en fazla 5-10 bin piyadeden ibaret olacaklar; böylece onlara karşı bir denge unsuru haline geleceklerdir (Murphey, 1981: 1098).

²⁵ Aslında böyle bir zorunluluk yoktu, ama bir adet ve gelenek mevcuttu.

DOĞAN, Mehmet (2021). "IV. Murad Zamanında Tımar Sisteminde Reform ve İhya Çabaları"
Mavi Atlas, 9(1): 198-214

insanlar, türlü bahanelerle sefere iştirak vazifelerini ihmal ediyorlardı ve sayıları da oldukça fazlaydı. Koçi Bey, bunların sayılarını şu şekilde vermektedir; 1574'de 124 müteferrika varken 1632'de 463, 1574'de 356 çavuş varken 1631'de 1832, 1574'de 17 hazine kâtibi varken, 118 olmuşlardır (Koçi Bey, 1985: 43-44). Bunlar esasen tımar sisteminin bozulmasının temel nedenlerinden biri olarak görülmüştür.

Hüseyin Paşa haftada iki gün Sofya'da tımar ve zeamet sahiplerini yoklamaya tabi tutarken, aynı yılın Rebiülahir'inde (Kasım ayı) vefat etti. Yerine Vezir Bayram Paşa Rumeli Beylerbeyi oldu ve görevine devam etti (Naîmâ, 1864: 144). Topçular Kâtib'ine (2003: 974) göre, yoklamaya tabi tutulan eyaletler arasında Bosna, Budin, Kanije, Eğri, Temeşvar da vardır. Anadolu Eyaleti'ndeki tımar sahipleri de beylerbeyi Mustafa Paşazade Mehmed Paşa²⁶'nın maiyyetinde Kütahya'da toplandılar (Topçular Kâtibi 2003: 976).²⁷ Karaman Beylerbeyi Dilaver Paşa²⁸ da Konya'daki tımar sahiplerini gözden geçirdi. Halep, Maraş, Sivas, Trablusşam, Trabzon, Erzurum, Diyarbakir ve Rakka eyaletleri ve Ekrad beyleri teftiş edildi (Topçular Kâtibi 2003: 976). Ama günümüze kadar sadece Anadolu, Erzurum ve Diyarbakir eyaletleri teftiş kayıtları arşivlerde ortaya çıkarılabilmektedir. Dolayısıyla teftişlerin geneliyle ilgili mevcut bilgiler oldukça azdır (Howard, 1987: 218).

Howard (1987: 218-219), Erzurum Beylerbeyi'ne hitaben kaleme alınan ve eyalet kâtibi tarafından Erzurum'daki teftiş kayıtlarını içeren kaydın mukaddimesinde nakledilen talimatın (hüküm) Evâ'il-i Rebi'u'l-evvel 1042/15-25 Eylül 1632 tarihini taşıdığını ifade etmektedir. Yine Howard, kaydın sonundaki bir nota istinaden Erzurum Eyaleti'ne sadır olan berat ve tezkerelerin suretlerinin/nüshalarının da yer aldığını ve bunların kayda geçiş tarihinin 1043 Şaban'ın guresi/31 Ocak 1634 olduğunu belirtmektedir. Bu tarih, teftişin tamamlandığı tarih olabileceği gibi teftiş kaydının İstanbul'a gönderilmek üzere suretinin çıkarıldığı (kopyasının tutulduğu) tarih de olabilir. Ancak bu her iki durumda da, aslında söz konusu tarihte teftişin tamamlandığı ortaya çıkmaktadır. Şu halde Erzurum teftişi, İstanbul'dan geliş ve İstanbul'a dönüş sırasında harcanan zaman hariç, bir yılın üzerinde bir süre devam etmiştir (Howard, 1987: 219). Diyarbakir Beylerbeyi'ne hitaben kaleme alınan bir talimat (hüküm), evâsıt-ı Muharrem 1042/28 Temmuz-7 Ağustos 1632 tarihini taşımaktadır (Reisülküttab, 1004: 159b). Yine Amîd bölgesinin yoklama zamanı bu tarihe tekabül etmektedir (Howard, 1987: 219).

Anadolu Eyaleti'ne ait yoklama kayıtlarından edinilen bilgi, yeni teftişlerin 1042-43/1632-33'de yapıldığı şeklindedir. Ruznamçe kayıtlarına göre teftiş, düzenli ruznamçe kayıtları son bulunduğu 16 Ra 1042/1 Ağustos 1632'den sonra ve yeni ruznamçe kayıtlarının tekrar (rastlanmaya) başladığı 16 B 1042/7 Şubat 1633 tarihinden önce başlamış olmalıdır. Dolayısıyla Rumeli ve Anadolu'daki teftişlerin eş zamanlı olarak gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Murphey, 1979: 555; Howard, 1987: 219).

Yoklamaların yapıldığı ve tımar reformunun uygulanmaya başlandığı sırada tımarların durumu ve eyaletlerdeki tımar sistemi ile ilgili bazı beklenmeyen durumların keşfedilmesine sebep olmuştur. Osmanlı yönetiminin bu durumlar karşısındaki tavrı, reformların pragmatik yanını da çok yönlü olarak ortaya koyması açısından önemlidir (Howard, 1987: 219-220).

²⁶ Nasuh Paşa kethüdalığından yetişerek Bağdad kuşatması esnasında (1625) vefat eden Mustafa Paşa'nın oğludur. Anadolu Beylerbeyliği'ne tevcihi 21 Safer 1042 (7 Eylül 1632)'dir. Naîmâ'ya (1864: 143) göre, Tayyar Mehmed Paşa'ya Anadolu Beylerbeyliği'nin tevcihi Küçük Ahmed Paşa'dan sonra İlyas Paşa'nın halledilmesinden sonradır. Bayram Paşa'dan sonra da 1638'de Sadaret'e getirilmiş, 3 ay 27 gün makamda kalmış ve Bağdad kuşatmasında 26 Aralık 1638'de şehit olmuştur. Vefatı IV. Murad'ı çok etkilemiş, *Ab Tayyar Bağdad Kal'esi gibi yüz kal'e değerdin, Allah taksîrâtını afv, cennette rûhunu nûr garîk eyleye* diye dua etmiştir (Danişmend, 1971: 35; Uzunçarşılı, 1977: 386-387).

²⁷ Topçular Kâtibi (2003: 976) şöyle ifade eder: *ve Anadolu Eyâleti mîr-i mîrân Vezîr Mehmed Paşa da eyâletlerinde, Kütahya Sabrası'nda zî'emâ ve erbâb-ı tîmârları(n) mevcûdların yoklayub mablûllerin ibrâc iderler.*

²⁸ Dilaver Paşa, İlyas Paşa'nın öldürülmesinden sonra Sivas Beylerbeyliği'ne getirilmiştir (Naîmâ, 1864: 143).

1632-33 teftişine göre Anadolu'ya ait kayıtlar eyalette 5.313 timar ve zeamet olduğunu göstermektedir. Bu rakamlar, aynı bölgeye ait Ayn Ali Efendi tarafından nakledilen 1570 ve 1580'li yıllara ait tahrir kayıtlarındaki *kılıç timarları* (7311 kılıç olarak belirtilir, 195 zeamet, kalanı kılıç timardır) dikkate alındığında (Ayn-ı Ali: 39) oldukça düşük gözükmetedir. 1632-33 yıllarına ait yoklamaları takip eden yıllara ait ruznamçe kayıtları, Anadolu'daki *kılıç timarlarının* sayısındaki düşüş ile ilgili muhtemel açıklamalar getirmektedir. Bu dönemde Osmanlı merkezî yönetiminin ortadan kaybolan timar ve zeametlerin çoğunun *sepet timarı* halini aldığına inandığı ortadadır. *Sepet timarı*, sahibinin bir müstehak bırakmadan ölümüyle boş ve tevcih edilmeyerek sahipsiz kalmış olan timarlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Eskiden bir süre elde tutulması gereken kâğıtlar, intizar (gözlem) dosyası şeklinde bir sepette muhafaza edildikleri için bu adı almıştır. Bu timarlar, devlet büyükleri ile sancak beylerine me'kel (yemeklik) olmuştur (Pakalın, 1993: 175). Kaynaklarda bu terimin net bir tanımına henüz rastlanmamış değildir; ancak bu uygulamayla timarların askerî olmayan amaçlara tahsis edildiği anlaşılmaktadır ve bu sebepten dönemin aydınları da bu uygulamayı tenkit etmişlerdir (Murphey, 1985: 43; Ayn Ali, 1979: 39). Ayn Ali Efendi taşra yöneticilerini, boş kalan timarları şahsi kazanç elde etme veya hane halkından olanlara tahsis etmeye yönelik gizlemeleri nedeniyle şiddetle eleştirmiştir (Ayn Ali 1979: 75-81). Merkezî yönetim gözüyle bakıldığında *kılıç timar* ile birlikte anıla gelen usulsüzlük, *kılıç* birimlerinin aslından koparılması ve kaybedilmesidir (Howard, 1987: 220).

Osmanlı yöneticileri timarların zeametlere ve haslara tahvil edil(ebil)diğinin farkındaydılar, sepet timarı ile ilgili sıkıntıyı ve boş kalan timarların ortaya çıkarılabileceğini gözlemleyebiliyorlardı. Ancak daha da önemlisi şunu fark ettiler; imparatorluk genelindeki timarların önemli bir kısmı boştu ve bir kimseye/yere tahsis edilmiş değildi, hatta bu hususta bir talep de yoktu. Osmanlı merkezî yönetiminin bu beklenmedik durum karşısındaki tavırlarını (siyasetlerini) ortaya koyan belgeler sadece ruznamçe kayıtlarında küçük alıntılar şeklinde mevcuttur. Bu konuyla ilgili (merkezden) verilen talimatlarda şu ifadelerin yer aldığını görmek mümkündür;

Bir süre önce, Anadolu eyaletlerine dağılmış olan bütün mezru ve münbit dirlikler talimatlara uygun olarak yoklandı. Bu dirlikler, seferlere iştirak etmek ve timarının bulunduğu bölgede ikamet etmek kaydıyla, hiçbir zorluk çıkarmadan hak sahiplerine verildi. Ancak fark edildi ki verimsiz ve iskân olunmamış bazı "kılıç" zeamet ve timarları, bu yönde bir talep de olmaması nedeniyle, herhangi birinin tasarrufuna girmemiş, bu yönde bir berat alınmamış (verilmemiş), dolayısıyla boş kalmıştır. Dolayısıyla, iki veya üç "kılıç"ın birleştirilerek bir timar haline getirilmesi ve hak edenlere verilmesi mecburi bir durum olarak ortaya çıktı (Howard, 1987: 221-222).

Timarların neden boş kaldığı verilen talimatlardan rahatlıkla anlaşılmaktadır. Timar sahibi tasarruf ettiği topraklar üzerinden vergi toplayamamaktadır, çünkü buralar artık meskûn mahal değildir. Üretime elverişli değildir, çünkü üzerinde çiftçisi yoktur. Aslında XVII. yüzyıl başları, Osmanlı tarihinde *büyük kaçgunlara* sahne olan (Celali isyanları) ve köylülerin topraklarını kitleler halinde terk ettikleri bir dönem olarak bilinmektedir. Osmanlı yöneticileri tarafından verilen kararın öğretici bir yönü vardır. Osmanlı yöneticileri, dönemin ihtişamına uygun bir biçimde söz konusu toprakları yeniden iskâna tabi tutmayı ve ziraatı canlandırmayı denemediler; hatta bir asır öncesinde yapıldığı gibi ilgili bölgelerde yeni tahrir yapılması yoluna da gitmediler. Bunun yerine, eyaletlerdeki huzursuzluğu gidermenin askerî bir öncelik olduğunu düşünerek ve Bağdad taarruzunu yenileyerek pragmatik yöntemlere yöneldiler. Nasihatnâme literatüründe yer bulan bir timarın ideal büyüklüğü göz ardı edildi ve küçük timarlar birleştirilerek bir askerinin ve maiyetindekilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek büyüklüğe çıkarıldı. Ruznamçe kayıtlarında bu timarlarla ilgili olarak verilen gelir rakamları aslında oldukça azdır; son tahrirlere ait rakamlar sözü edilen birleştirilmiş timarlara ait idiye de, iskân edilmemiş bir toprak parçasının XVI. yüzyıl sonlarında kaydedilmekte olan vergi

miktarlarını sağlaması mümkün değildi. Bu durumda ruznamçe kayıtlarında yer alan timar vergi miktarlarının, XVII. yüzyıl başları için geçerli olması mümkün değildir (Howard, 1987: 222-223).

1632-33 yılına ait yeni timar düzenlemesinden sonra yoklama ve ruznamçe kayıtları yeni timar sahiplerinin karakterinin, merkezî yönetim tarafından daha farklı algılanmaya başladığını gösterir. Artık vesikalar, söz konusu dirlikler için başvuru yapanların boyu, saç ve göz rengi, dikkat çeken vücut/beden özellikleri gibi fizikî (dış görünüşüyle ilgili) tanımını yapar (*Orta boylu ak benizli açık ve ince kaşlı Sefer oğlu mezkûr Receb tîmâr-ı mezbûru babası ferâgatinden alub berât eylemiştir* (Yoklama 1052: 9a).²⁹ Bu tanımlar şahsî arzlarda da yer alır ve merkezden çıkan berat (vb.) gibi bütün belgelerde muhafaza edilir. İlginç olan şudur, artık kendisine timar tahsis edilen arz sahibi tarafından devlet adına yerine getirilecek mükellefiyetlere daha az yer verilir. Artık dirliğin verilme nedeni çok genel ifadelerle dile getirilir: yaygın biçimde (genel olarak), *sâhib-i arz yarar ve emekdâr bir kuldur*. Sefere çıkmak söz konusu olduğunda, dirlik sahibi sadece *ordu-yu hümâyûna gelecektir*. Sonuç olarak timarlarla ilgili yeni düzenleme sonrasına ait kayıtlar, önceki dirlik sahiplerinin meslekî geçmişlerini ve aile yapısını ortaya koymada daha yetersizdirler (Howard, 1987: 224-225).

Kısaca 1632-33 yıllarına ait timar reformunun yapıldığı bu dönemde alınan tedbirler, Osmanlı devlet erkânının dikkate değer bir biçimde realist davrandıklarını göstermekte ve Osmanlı ulema kesimi ile nasihatnâme zümresi içerisinde yer alan siyasî içerikli risalelerin müelliflerine öngörüldüğünden daha az önem atfedilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Reformların asıl amacını oluşturan çerçeve, IV. Murad'ın saltanatının ilk yarısında elde edilen tecrübelerle şekillenmiştir. Bu hedeflerin ilki, yeniçeri birlikleri ve onların önderleri ile eyalet (taşra) beylerine bağlı askerler arasındaki siyasî rekabet sonucu eyaletlerde ortaya çıkan ve II. Osman'ın tahttan uzaklaştırılmasıyla ileri boyutlara ulaşan huzursuzluğu gidermek; ikincisi de, başarılı taarruzlar yapabilecek ve Bağdad'ı tekrar imparatorluğa katabilecek şekilde Osmanlı askerî gücünü etkili hale getirmektir (Howard, 1987: 226).

Sonuç

IV. Murad'ın timar sistemi ile ilgili yapmaya çalıştığı düzenleme kararı, özellikle idarî ve askerî amaçlı idi. Yoklamada ilk amaç, Abaza Mehmed Paşa'nın başını çektiği II. Osman'ın öldürülmesinden sonra taşrada ortaya çıkan isyanların tekrarlanmasını önlemek ve ikinci olarak da Bağdad üzerine hücumu yenilemek için Osmanlı ordusunu güçlendirmektir. Kısacası bu reformun amacı, taşradaki karışıklığı düzeltmek ve Bağdad'ı geri almaktır.

Timarların yeniden düzenlenmesi, imparatorluktaki bütün timar ve zeamet sahiplerini kapsayacak şekilde yapıldı veya yapılmaya devam etti. Çünkü incelenen Ankara'ya ait kayıtlar, yoklamanın daha sonraki yıllara sarktığını göstermektedir. Söz konusu dirlik sahiplerinin bütün beratları yenilendi ve kendilerine dirlikleri sınırları içerisinde ikamet ve sefere iştirak etme mecburiyeti getirildi. Boş olan yerler (dirlikler) saray çevresindeki ulufeli görevlilere veya seferlere dönük yararlılık gösteren herkese tahsis edilebilecekti. Bu uygulamalar, timar tasarruf eden askerî sınıf içerisinde yer alabilmek için ailevî (meslekî) geçmişin dikkate alınmaması yönüyle, timar sisteminin muhtevası ve amacıyla ilgili geleneksel Osmanlı söyleminden keskin biçimde

²⁹ Ankara Yoklama defteri 1042 (1052) 3b'de: Nâhiye-i Kasaba Der-livâ-i Ankara Tîmâr-ı Mahmûd, Karye-i Balı Tâbi'-i m. Mezra'a-i Hisârlukaya Karye-i Derecik Mezra'a-i Akcağıl, Hisse: 7000, Tâbi'-i m. Hisse: 2043, Tâbi'-i Bacı Tâbi'-i m. Hisse: 2400, 4200, 1200, Hisse: 1600 Mezra'a-i Kızılören Tâbi'-i m. Yekûn: (Hâsıl) 9998, Hisse: 598, 4999, (Hisse) 2000, Ber-vech-i tekâmîl: 3000, Tavilü'l-kâmet buğday tenlü elâ gözlü açık kaşlı mezkûr Mahmûd gelüb 'umûm yoklamasında tîmâr-ı mezbûru alub berât eylemiştir fi 14 Ramazan 42/1042

Başka bir yerde 4b'de: Nâhiye-i Kasaba Der-livâ-yı Ankara, Tîmâr-ı Satılmış veled-i Abdülgânî, Karye-i Kızılören tâbi'-i m. 6284, 1017, Sarışın elâ gözlü açık kaşlı Abdül-gânî oğlu mezkûr Satılmış gelüb 'umûm yoklamasında tîmâr-ı mezbûru alub berât eylemiştir fi 16 Ramazan 42/1042.

ayrılmaktadır. Reformun yeni inisiyatifleri ön plana çıkardığı veya hoşnutsuz unsurları geleneksel Osmanlı sistemine uyarladığı düşünülmemelidir.

IV. Murad'ın bu reformunun amacını, taşrada yeniden bir düzenleme ile hâkimiyetini perçinleme faaliyeti ve timar sisteminin XVII. yüzyılın şartlarına uygun yönlerini öne çıkartarak sistemden geriye kalanları kurtarma çabası olarak görmek yerinde olacaktır. Yeni düzenlemeler, stratejik kaygılarla geleneksel hukukun diliyle, o hukuka uygun olarak (kânûn-ı kadîm) ifade edilmiş, böylelikle toplumdaki daha geleneksel unsurlar için kabul edilebilir hale getirilmiştir.

Aslında yoklama ile ilgili emirnamelere bakarak, timar sistemini yeniden düzenleme çabalarının gayesini açıkça görmek mümkündür. Öncelikli hedefin, timar ve zeametlere olabildiğince çok fazla sayıda insan yerleştirmek, bu sayede timarlı sipahi ordusunun sayısını artırmak olduğu aşikârdır. Çünkü artık timarların timar sahiplerinin oğullarına verilmesi zorunluluğu yoktur.

Osmanlı yöneticileri, söz konusu mahlûl toprakları yeniden iskâna tabi tutmayı ve ziraatı canlandırmayı denemediler. Hatta bir asır öncesinde yapıldığı gibi ilgili bölgelerde yeni tahrir yapılması yoluna da gitmediler. Bunun yerine, eyaletlerdeki huzursuzluğu gidermenin askerî bir öncelik olduğunu hesaplayarak Bağdad seferini yenilemeyi daha uygun buldular. Nasihatnâme literatüründe yer bulan bir timarın ideal büyüklüğü dikkate alınmadı ve küçük timarlar birleştirilerek bir askerî ve maiyetindekilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek büyüklüğe çıkartılması tercih edildi

Kısaca reformların asıl amacı, ideal Osmanlı Devleti'ni öngören teorik soyutlamalara bağlılıktan ziyade IV. Murad'ın saltanatının ilk yarısında elde edilen tecrübelerle şekillenmiştir. Bu hedeflerin ilki, yeniçeri birlikleri ve onların önderleri ile eyalet (taşra) beylerine bağlı askerler arasındaki siyasî rekabet sonucu eyaletlerde ortaya çıkan ve II. Osman'ın tahttan uzaklaştırılmasıyla ileri boyutlara ulaşan huzursuzluğu gidermek; ikincisi de, başarılı seferler yapabilecek ve Bağdad'ı tekrar ülke topraklarına katabilecek şekilde Osmanlı askerî gücünü etkili hale getirmektir. Bu yöndeki çabalar, 1638 güzünde bizzat IV. Murad tarafından komuta edilen savaşta Bağdad'ın Osmanlılar tarafından yeniden alınmasıyla ilk olumlu neticesini vermiştir.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Timar Ruznamçe, Yoklama Defteri:

1052 (1042) Timar Ruznamçe, Yoklama Defteri

Süleymaniye Küt., Reisülküttab 1004, *1632-33 Yıllarında Timâr Düzenlemesi İçin Ahkâm ve Telhîsât*, 154-161.

Süleymaniye Küt., Reisülküttab 1004, *Niğbolu Kanunnâmesi*, 95-100.

Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman*, Süleymaniye Küt., İzmirli İsmail Hakkı Bey Kitaplığı, 2472.

Araştırma Eserleri

AFYONCU, Erhan (1997). *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Amire (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ayn-ı Ali Efendi (1979). *Kavânîn-i Âl-i Osman Der-Hülâsa-ı Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, (M. Tayyib Gökbilgin'in Önsözüyle), İstanbul.

BARKAN, Ömer Lütfi (1993). "Timar" *İA*, Cilt XII/1, ss. 286-333. İstanbul.

**DOĞAN, Mehmet (2021). "IV. Murad Zamanında Timar Sisteminde Reform ve İhya Çabaları"
Mavi Atlas, 9(1): 198-214**

- BARKEY, Karen (1999). *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- CEZAR, Mustafa (1960). *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt III-IV, İstanbul: Baha Matbaası.
- ÇABUK, Vahid (2005). *Yasakların Sultanı IV. Murad*, İstanbul: Emre Yayınları.
- DANIŞMEND, İsmail Hami (1972). *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt III, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- DANIŞMEND, İsmail Hami (1971). *Osmanlı Devlet Erkânı*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- DARLING, Linda T. (2015). "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century- Part II, Including the Seventeenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, 45(45): 1-23.
- EMECEN, Feridun M. (1999). "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti Tarihi*, Cilt I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, 5-66, İstanbul: Feza Gazetecilik A.Ş.
- GÖKÇEK, Mehmet Fatih (2016). "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Bağdat'ta Osmanlı-Safevi Mücadelesine Dair Bir Eser: Şeyh-Oğlu'nun Kitâbu Târîhi Dâri's-Selâm'ı", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1(6): 31-60.
- Hasan Beyzâde Ahmed Paşa (2004). *Hasan Beyzâde Tarihi*, Cilt I-II-III, haz. Şevki Nezih Aykut, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- HOWARD, Douglas A. (1987). *The Ottoman Timar System and its Transformation, 1563-1656*, (Yayımlanmamış Doktora) Tezi, Indiana University.
- IMBER, Colin (2002). *The Ottoman Empire 1300-1650*, New York: Palgrave.
- İNALCIK, Halil (1980). "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 6: 283-337.
- İNALCIK, Halil (1988). "Osmanlı Devleti'nin Altın Devri ve Gerileyişi", çev. H. Yayuz, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Cilt I, ed. P. M. Holt, A. K.S. Lambton & B. Lewis, ss. 331-356, İstanbul: Hikmet Yayınları.
- KUNT, Metin (1978). *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- METE, Zekâi (1999). "Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muâmelât: Sancakbeyi Belge ve Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, XIX: 181-221.
- MURPHEY, Rhoads (1981). "Dördüncü Sultan Murad'a Sunulan Yedi 'Telhis'", *VIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler (11-15 Ekim 1976)*, Cilt II, Ankara: TTK., 1095-1099.
- MURPHEY, Rhoads (1985). *Kânunnâme-i sultânî lî-Azîz Efendi, On Yedinci Yüzyılda Bir Osmanlı Devlet Adamının Islahat Teklifleri*, Washington: Harvard University.
- MURPHEY, Rhoads (1979). "The Veliyuddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings", *Bellekten*, 43: 547-571.
- Naima (1864). *Tarih*, Cilt 3, İstanbul: Matba'a-i Âmire.
- ÖZ, Mehmet (2005). *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I, İstanbul: MEB Yayınları.
- PARRY, Vernon J. (1976). "The Period of Murad IV, 1617-1648", *A History of the Ottoman Empire to 1730*, ed. M. A. Cook, Cambridge: Cambridge Uni. Press, 133-156.

DOĞAN, Mehmet (2021). “IV. Murad Zamanında Timar Sisteminde Reform ve İhya Çabaları”
Mavi Atlas, 9(1): 198-214

Peçevi İbrahim Efendi (1983). *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Cilt I-II, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

TEZCAN, Baki (1999). “II. Osman Örneğinde ‘İlerlemeci’ Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı” *Osmanlı*, Cilt VII, 658-668, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

TEZCAN, Baki (2001). *Searching for Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618-1622)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Princeton University.

Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi (2003). *Tarihi*, Cilt I-II, haz. Ziya Yılmaz, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1973). *Osmanlı Tarihi*, Cilt III/I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. (1977). *Osmanlı Tarihi*, Cilt III/II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

YILMAZER, Ziya (2006). “IV. Murad”, *TD İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, ss. 177-183, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.